

AKKİRMÂNÎ'NİN İRÂDE-İ CÜZİYYE İLE İLGİLİ RİSÂLESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Sayın DALKIRAN (*)

Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan ve asıl adı Muhammed b. Mustafa olan Akkirmânî, XVII. yy.'da yetişen önemli Osmanlı ulemâsı arasında yer alır. Kefevî Hacı Hamîd Mustafa'nın oğludur. 1167/1753 yılında İzmir ve 1172/1758 yılında Mısır kadılığı yapmıştır. Saray-ı hümayûn hocahında da bulunun Akkirmânî, 1179/1759'da Mekke kadılığına tayin edilmiş ve 1174/1760 yılı Muharrem (Ağustos 1760) ayında Mekke'de vefât etmiştir¹.

Aklî ve naklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmânî, kelâm, felsefe, hadîs, fıkıh, tefsîr ve dil konularında pek çok eser sâhibidir. Eserlerinden bir kısmı şunlardır: *İklîlu't-Terâcîm*, *Şerhu'l-Hüseyniyye*, *Risâle-i Akâid*, *Şerhu'l-Hadîsi'l-Erbâîn*, *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Lârî*, *Bürhânu'l-Müttakîn*, *Terceme-i Hadîs-i Erbaîn*, *Risâle-i Besmele*, *Risâle-i Teavvüz*, *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu'l-Binâ* ve bizim bu yazımızda konu edindiğimiz ve değişik adlarla baskısı yapılmış olan *Efâlû'l-İbâd ve'l-İrâdetü'l-Cüziyye*². Akkirmânî'nin eserleri genel manada, ortaçağ medrese teşkilâtı içinde okutulan eserlerin devamı niteliğindedir³.

Akkirmânî'nin insanın fiilleri ve cüzî irâdesi hakkındaki değerlendirmesine geçmeden önce, insanın irâdesi hakkında genel görüşleri verelim ki, böylece onun farklı düşünüp düşünmediği ortaya çıksın.

Kaza ve kader îmânın rükünlerinden biridir. Bu bakımdan da insanın irâdesi ve fiillerinin durumu büyük bir önem arz etmektedir. Bu hususu merak eden bir kısım insanlar görüşlerinde aşırı giderken, bir kısmı de tefrite düşmüşlerdir. Halbuki pek çok konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara: *"İşlerin en hayırlısı ortası olanıdır."*⁴ diyerek itidâli emretmiş ve *"Dinde aşırı gitmekten sakınınız"*⁵ diyerek de

*) Atatürk Üniversitesi, Erzincan İlahiyat Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

1) Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz.: A. Fikri Yavuz-İsmâil Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972 I, 241-242; Yıldız, Sakıp, "Akkirmânî", *DİA*, c. II, s. 270; *Türk Ansiklopedisi*, "Akkirmânî" mad., I, 348; *Meydan Larousse*, "Akkirmânî", mad. I, 236.

2) Yıldız, a.g.mad., II, 270.

3) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Bölüm II, Ankara 1988, s. 524.

4) Aclunî, İsmâil İbn Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammâ İstehere Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1351, "Hayır" Maddesi.

5) İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr.: M. Fuâd Abdülbâkî, I-II, Kâhire, 1372/1952, el-Menâsik, 63.

aşırıklardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir. İslâm tarihinde görüyoruz ki, bu uyanların aksine ifrat ve tefrite düşülmüştür. Kanaatımızca bunda en büyük etken, Kur'ân âyetlerine tek yönlü olarak bakılmasıdır. Zirâ Kur'ân'da, her iki görüşü de destekler mânada âyetler bulunmaktadır. Âyetlerin yanında, bu anlamda hadisler de bulunmaktadır. Meselâ, kulun kendi fiillerinde bir müdahalesi bulunmadığına dair âyetlerden bazıları şunlardır:

*"Eğer Allah dileseydi, onların hepsini hidâyet üzerine toplardı. O halde sâkın câhillerden olma."*⁶

*"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır."*⁷

Kulların fiillerinde mecbur olduğu, kulun kendisine mahsus olan irâdesinin ve gücünün olmadığını iddia eden ve Cebriyye olarak adlandırılan bu fırkanın davalarını isbat sadedinde naklettikleri hadislerden biri şöyledir:

*"Ebedî saadete eren (mü'min), annesinin karnında mü'min diye yazılan kimsedir; bedbaht da annesinin karnında bedbaht diye yazılan kimsedir."*⁸

Cebriyyenin bu görüşünün zıddına bir grup âlimler de, Kur'ân'da yer alan mukâbil manayı dile getiren âyetleri göz önünde bulundurarak; kulun kendisine özgü bir irâdesinin bulunduğunu, kulun kendi işini kendisinin gördüğünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşte olan âlimlerin temsil ettikleri ekole de Kaderiyye adı verilmiştir. Kaderiyyenin istidlâl ettiği bir kısım âyetler şöyledir:

*"O, kulların küfrüne râzı olmaz."*⁹

*"Biz insana yolu gösterdik, ister, şükredici olsun, ister nankör."*¹⁰

*"Semûd'a gelince, biz onlara da doğru yolu gösterdik, fakat onlar sapıklığı doğru yola tercih ettiler."*¹¹

Zikredilen bu âyetlerin yanında şu hadisler de Kaderiyye tarafından iddialarına delil olarak getirilir:

*"Her çocuk tabîî fıtrat üzerinde doğar. Nihayet anne ve babası onu yahûdî, hıristiyan veya ateşperest yapar."*¹²

*"Allah Teâlâ buyurur ki: Ben kullarımın hepsini kötülükten arındırmış olarak yarattım. Fakat şeytanlar bilâhere onları dinlerinden saptırmıştır."*¹³

Kaderiyye'nin özetle görüşü şudur: Kul muhayyerdir, kendi işi kendisine bırakılmıştır, istediğini yapar, hatta Rabbinin murad etmediği şeye bile muktedirdir¹⁴.

6) el-Enâm 6/35.

7) el-Bakara 2/7.

8) Benzer hadisler için bkz. Müslim, el-Kader, 1, İbn-i Mâce, Mukaddime, 7.

9) ez-Zümer 39/7.

10) ed-Dahr 76/3.

11) es-Secde 41/17.

12) Müslim, el-Kader, 6.

13) Müslim, el-Cenne, 16.

14) Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İzmir, 1985, s. 286.

Yukarıda görüşlerinden kısaca bahsettiğimiz Cebriyye ve Kaderiyye'nin ifrat ve tefritine mukabil, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, iki grubun dayandığı âyet ve hadislerin arasını telfik etmiş ve itidâli yakalamıştır. Şöyle ki, Akkirmânî'nin bu eserinde de görüleceği üzere, Cebriyye'nin görüşleri baz alınır, Allah'ın zâlim olduğu gibi çok yanlış bir sonuca varılır. Halbuki Allah kullarına zulmetmez. Şu âyet Cebriyye'nin görüşünü reddeder:

*"Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir."*¹⁵

Kaderiyye'nin savunduğu görüşe göre de, Allah'ın yaratıkları üzerindeki tasarrufunu sınırlamakta ve O'na acz inad etmek gibi bir neticeye yol açmaktadır. Bu ise, kudreti hudutsuz olan Allah için imkânsızdır. Allah Kur'ân'da kendisini şöyle tavsif etmektedir:

*"...Bir yaprak düşmez ki, onu bilmesin. Arzın karanlıklarında bir tek tâne, yaş, kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta bulunmasın."*¹⁶

Böylece Akkirmânî'nin de mensûbu bulunduğu Ehl-i Sünnet'e göre, Cebriyye'nin ve Kaderiyye'nin istidlâl ettikleri âyet ve hadisler birleştirilerek, onların düşükleri hatalara düşmeksizin daha istikâmetli ve mütedil bir yol tutulabilir ki; bu konuda getirdikleri görüşlerle bunu başarmışlardır. Malumdur ki, Ehl-i Sünnet'in iki büyük ekolü olan Mâturîdiyye ve Eşariyye arasında onüçten elliye kadar çıkartılan ihtilaflar bulunmaktadır¹⁷. Bu ihtilaflarla ilgili İzmirli İsmâil Hakkı şöyle der: *"Eşariyye ve Mâturîdiyye arasında bazı mesâilde ihtilâf var ise de her iki taraf ümmehât-ı mesâilde ittifak etiklerinden yekdiğerlerini bidate nisbet etmemişlerdir."*¹⁸ Kemal Paşa-Zâde de her iki ekolün arasındaki ihtilafları konu edindiği bir eserinde, ayrılıkları on iki olarak kaydetmiş ve bunları izâh etmiştir¹⁹.

Akkirmânî bu küçük risâlesinde Kaderiyye ve Cebriyye'nin yanlışlarını kısmen göstermenin yanında, Ehl-i Sünnet'in iki büyük ekolü olan Eşariyye ve Mâturîdiyye arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı olan *"kulda irâde-i cüziyye var mıdır, yoksa bu irâde müstakil olmayıp Allah Tarafından mı yaratılır?"* şeklindeki ayrılığa dikkat çekmiş ve Mâturîdiyye'nin görüşünü daha isâbetli bulmuştur. Şimdi Akkirmânî'nin bu risâlesini aynen verelim ve neticede kısaca değerlendirmesini yapalım:

15) Fussilet 41/46.

16) el-Enâm 6/59.

17) Topaloğlu, s. 146.

18) İzmirli İsmâil Hakkı, *Yeni ilm-i Kelâm*, I, 113.

19) Kemal Paşa-Zâde, *el-Ihtilâf beyne'l-Eşariyye ve'l-Mâturidiyye*, Basma, *Resâil-i İbn-i Kemal*, İstanbul 1316, s. 231-233; Yazma, S. K., Lâleli Koll., nr. 3711, vr. 116a.

**Risâle-i İrâde-i Cüziyye Li Muhammed Akkirmâni Rahmetullâhi Teâlâ
fî Hakkı İhtiyârî'l-Cüziyyi Elletî İhtelefe Beyne Ebî Mansûr Mâturîdî ve
Ebi'l-Hasan el-Eş'arî**

Bismillahirrahmanirrahim

"Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz" ²⁰ Eş'arî katında ma'nâyı âyet-i kerîme "Ey Kullar! Sizler bir ameli murâd etmezsiniz. Allah Teâlâ sizin irâdinizi murâd etmedikçe. Yani kullardan irâde-i cüziyye vücûda gelmez. Meğer Allah Teâlâ ol irâdeyi murâd eyleye." Bu mezhebe göre kullar irâde-i cüziyyede mecbûr olmak lâzım gelir. Zirâ Allah Teâlâ kulların irâdesini murâd edecek, murâd irâde-i Bârî'den tehallûf etmez. Elbette irâde-i cüziyye vücûda gelmelidir. Kullar ol irâdeyi terk etmeye kâdir olamaz. Lâcereme cebr lâzım gelir. Böyle olacak Şeytanı Laîn fırsat bulur. "Ey kul, niçin zahmet çekersin Bârî Teâlâ fiili murâd etmezse sen bir ameli murâd edemezsin" dese, cevap vermek müyesser olmaz. Ve bu mezhebe göre irâde-i cüziyye umûr-u mevcûdadan olmakla ve mahlûk olmakla terke kudret olmaz. Ve kul fâil-i muhtar olmaz. Taâtında ve meâsîsinde kul memdûh ve mezmûm olmanın ma'nâsı olmaz. Zira kulların elinde bu mezhebe göre bir nesne yoktur. Amele mahal olmadan gayrı Cebriyye-i mahzâya gelen sual mezhebin erbâbına gelir.

Ammâ İmam Ebû Mansûr Mâturîdî ki, İmam-ı A'zâm rahmetullâh hazretlerinin itikâdını tafsîl üzere beyân etmiştir. Buyurur ki, "İrâde-i cüziyye mevcûda değildir. Mevcûda olmayan şey mahlûk değildir. Belki irâde-i cüziyye kullarda bir haldir. Kudreti mukadder cânibine sarfedip, onun ile maktûru tercih eder. Dilerse sarf eder ve dilerse terkeder. Kullar irâde-i cüziyyesinde ve efâlinde muhtarlardır. Bârî Teâlâ kabilinden mecbûr değildir. Şeytân-ı leîne bî pervâ cevap verirler. İrâde-i cüziyye bende bir haldir; taâte sarfetsem Allah Teâlâ taâti yaratır. Maâsiye sarfetsem maâsi yaratır. Eğer sarfetmezsem ne taâti yaratır ve ne de maâsiyi yaratır. İrâdesiz dahi ukalâ yaratmaya kâdir ise de, lâkin âdet-i âliyesi böyledir ki, fiil-i ihtiyârî olan ameli yaratmasına kulların irâdesini şart-ı âdî kılmıştır. Eğer kullar bir ameli murâd ederse Allah Teâlâ dahi ol ameli murâd edip yaratır. Eğer kullar murâd etmezse yaratmaz. Böyle olıcak kullardır ki, eğer irâde-i cüziyyeyi taâta sarfetsem Bârî Teâlâ taâti yaratır. Dünyada memdûh ve âhirette mesâb olurum. Ve eğer maâsiye sarfedersem maâsî yaratır; dünyada mezmûm ve âhirette muâkab olurum." böylelikle şeytan-ı laîn vesveseye zafer bulamaz. Elhamdülillâhi Teâlâ ve ma'lûm ola ki, Ebu Mansûr Mâturîdî âyet-i kerîmeye böyle ma'nâ verir:

"Ey Kullar! Sizler bir ameli murâd edemezsiniz ki, ol amel-i mücerred, sizin irâdeniz ile vücûda gelmeye. Allah Teâlâ sizin irâdeniz akabinde ol ameli murâd edip, halkeyler. Ol vakitte amel vücûda gelir. Yoksa kullar amelini icad etmede müstakil değildir. Bu manaya göre Mu'tezile mezhebi merdûd olur ki, anlar "kullar amellerini halk ve icâd etmede müstakildir" derler. Bârî Teâlâ'ya Mezheb-i Mu'tezile'de halkda şirk ederler. Neûzibillâhi Teâlâ ve bu manayı şe-

20) İnsan, 76/30.

rîfe göre Eş'ariyye dahi cevap verilmiş olur. Ve âyet-i kerîmeye bir ma'nây-ı la'tîf dahi verilir. Cebir suâl def' olur. Ol ma'nâ budur:

"Ey Kullar! Sizler bir ameli murad edemezsiniz ve sizde irâde bulunmak olmaz. Bârî Teâlâ irâdenizin mukaddemesi olan tasavvur ve teşevvük dedikleri şeyler yaratmadıkça. Eğer Bârî Teâlâ kullarda tasavvuru ve teşevvüğü yaratırsa kullarda irâde-i cüziyye bulunmak müyesser olur. Tafsîlî budur ki: Bir amel vücûda gelmede dört nesne gerektir. Evvela, ol ameli tasavvur. Bu Bârî Teâlâ'dandır. Ol ameli tasavvur edip, eğer şevk münbais olursa ol şevki dahi Bârî Teâlâ'dandır. Şevk muktezâsı üzere sarfedip Bârî Teâlâ ol ameli akîb-i irâdede yaratır. Bazı vakit olur ki, şevk var iken irâdemizi sarfetmeyiz. Ya havf mani olur, ya haya mani olur. Dahî sâir mevânî bulunur. Sarftan imtinâ ederiz. Eğer ol ameli tasavvur ettikte, ol amel-den nefret ve kerâhet münbaise olursa bu dâhi Bârî Teâlâ'dandır. Ol ameli terk ederiz. Bazı vakit olur ki, nefret ve kerât var iken, yine irâdemizi sarfedip, Bârî Teâlâ ol ameli akîb-i irâdede yaratır. Bu ahvâl cümle kullar irâde-i cüziyyede ve efâl-i ihtiyâriyyesinde muhtar oldukların beyân eder. Hâsıl-ı kelâm efâl-i ihtiyâriyye vücûda gelmeye dört nesne gerektir: Evvelâ ol fiili tasavvur, Sâniyen şevk, Sâlisen irâde-i cüziyye, Râbian tahrîk-i a'zâ.

Tasavvur ve şevk Bârî Teâlâ'nın halkı iledir. Zirâ tasavvur ve şevk, umûr-u mevcûdadandır. Ve irâdet ve tahrîk kuldandır. Lâkin hareketi yaratan ve fiili yaratan Allah Teâlâ'dır. Kullarda irâdet bulunmaz. Meğer Bârî Teâlâ'dan irâdenin mukaddemesi olan tasavvur buluna. Ve bu ma'nây-ı şerîf yerini bulmuş olur. Meselâ bir kimse sadaka vermek murâd etse ve sevâbını tasavvur eylese, kendüye ya şevk gelir ve ya nefret gelir. Bu iki sûrette ya irâdisini sarf eder veya etmez. Budan ma'lûm olur ki, şevk irâdenin aynı değildir. Ve nefret terketmenin aynı olmadığı gibi. Ulemâ-i dîn dediler ki, Allah Teâlâ'nın cem'i eşyayı kazası ve takdîri ve levh-i mahfûza yazması ilmîne tâbidir. Ve ilmi dâhi ma'lûma tâbidir. Yâni ma'lûmât gelecek zamanda her ne vasf üzere bulunacak ise ve dâhi vücûda gelir mi ya gelmez mi, ezel-i âzâlde ilminde mukarrerdir.

Eşyâyı gelecek zamanda olacağı gibi bilir ve bildiğini takrîr ve ketbeder. Buna binâen cebr lâzım gelmez. Eğer ma'lûmât takdir ve ilme tâbi' olsaydı, cebr lâzım gelirdi. Eşyânın vücûda gelmesi Bârî Teâlâ'nın ol eşyâya ilmi ve ol eşyânın olduğu vasf üzere bulunması mûcib olaydı, cebr lâzım gelirdi. Lâkin hal ve şân akse mülâbistir. Böylece zabt ve hıfz oluna.

Temmeti'l-Kitâb bi avnillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb.**

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kirmânî, gördüğü gibi bu küçük risâlesini, risâlesine vermiş olduğu isimden de anlaşılacağı üzere Ebû Mansûr Mâturîdî ve Ebi'l-Hasan el-Eşârî arasındaki, insanın

** Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa, *Risâle-i Irâde-i Cüz'iyeye Li Muhammed Akkirmânî Rahmetullâhi Teâlâ fî Hakkı İhtiyâri'l-Cüz'iyyi Elletî Ihtelege Beyne Ebi Mansûr Mâturîdî ve Ebi'l-Hasan el-Eşârî*. İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1264, s. 14-17.

irâdesi ve fiilleri hakkındaki görüş ayrılıklarına ayırmıştır. Bu münâsebetle de Cebriyye ve Mu'tezile (Kaderiyye) düşüncesinin ne denli yanlış olduğunu ifâde etmiş bulunmaktadır. Akkirmânî Eşârî'nin "Allah dilemezse siz dileyemezsiniz."²¹ âyetinden hareketle, Allah dilemedikçe insanın hiçbir şeyi irâde edemeyeceğini, dolayısıyla insanların irâde-i cüziyyelerinde mecbur olduklarını iddia ettiğini ifâde eder. O, Eşârî'nin bu görüşünü şöyle diyerek tenkit eder: "Bu mezhebe göre kulların irâde-i cüziyyesinde mecbûr olmaları gerekir. Zirâ Allah Teâlâ kulların irâdesini murâd edince, murad Allah'ın irâdesine ters olmaz. Allah dileyince de kulun irâdesi mutlaka vücûda gelir. Tabiatıyla kulların o irâdeyi terk etmeye güçleri yetmez. Dolayısıyla cebr (zorlama) lâzım gelir. Böyle olunca da Şeytanı Laîn fırsat bulur. "Ey kul, niçin zahmet çekersin, Allah fiili murâd etmezse sen bir ameli murâd edemezsin" derse, cevap vermek kolay olmaz. Ve bu mezhebe göre irâde-i cüziyye, mevcûd işlerden olmakla ve mahlûk olmakla insanın onu terk etmeye gücü yetmez. Kul fiillerinde fâil-i muhtar olamaz. Dolayısıyla itaatı ve isyanı sebebiyle kulun medhedilmesinin ve kötülenmesinin ma'nâsı yoktur. Zira kulların elinde bu mezhebe göre bir nesne yoktur." Akkirmânî, sözlerini bu mezhebin bu görüşleri ile Cebriyye mezhebinin muhatap olduğu sorulara muhatap olacaklarını beyanla tamamlar.

Akkirmânî'nin benimsediği Mâtürîdî'nin görüşüne göre, insanın irâdesi sürekli mevcûd değildir. Böyle olunca da irâde mahlûk olmamaktadır. Bir hal olan irâdeyi, kul mukadder tarafına sevk ederek, tercihte bulunur. Tercihte bulunduğu şeyi ister yapar, isterse terkeder. Bunu yapmakta kesinlikle Allah tarafından mecbûr edilmez. Zirâ irâdesinde hürdür. Bu bakımdan da, Şeytan'ın insana yukarıda geçen "Ey kul, niçin zahmet çekersin, Allah fiili murâd etmezse, sen bir ameli murâd edemezsin" sözünü söylemeye hakkı yoktur. Zira insan irâdesini, iyiye sarfetse Allah iyiyi, kötülüğe sarfetse Allah kötülüğü yaratır. Bu bakımdan insan, yaptıklarından dolayı sorumlu bulunmaktadır. Allah insan bir şeyi irâde etmeksizin de bir fiili yaratabilir, ancak böyle olunca insan sorumlu tutulamaz. İnsanın sorumlu tutulabilmesi için, insanın bir fiili kendisinin irâde etmesini şart kılmıştır.

Bu manaya göre, yukarıda zikredilen âyetin manasını Akkirmânî şöyle verir: "Ey Kullar! Sizler bir ameli murâd edemezsiniz ki, ol amel-i mücerred, sizin irâdeniz ile vücûda gelmeye. Allah Teâlâ sizin irâdeniz akabinde ol ameli murad edip, halkeyler. Ol vakitte amel vücûda gelir. Yoksa kullar amelini icad etmede müstakil değildir. Bu manaya göre Mu'tezile mezhebi merdûd olur ki, anlar "kulluk amelini halk ve icad etmede müstakildir"²² derler. Bârî Teâlâ'ya Mezheb-i Mu'tezile'de halkda şirk ederler." Bu şekilde Mu'tezile'nin insanın fiillerinin yaratıcısı olduğu ile ilgili görüşlerine cevap veren Akkirmânî kullarda irâde bulunduğunu ifâde etmekle de Cebriyye mezhebine, dolayısıyla da bu hususta Cebriyye'ye yaklaşan Eş'ârîyye görüşüne cevap vermiştir.

21) İnsan 76/30.

22) Kadı Abdulcabbâr b. Ahmed, *Şerh-u Usûlu'l-Hamse*, Tah.: Abdülkerîm Osman, Kahire, 1988, s. 323-325.

Yukarıdaki âyetin manası ile ilgili bir başka tefsirden de bahseden Akkirmânî, buna göre insanın bir fiili gerçekleştirebilmek için dört şeye muhtaç olduğunu söyler. Bunlar sırasıyla yapacağı fiili tasavvur, şevk, irâde-i cüziyye ve organları harekete geçirmektir. Bunlardan tasavvur ve şevku Allah yaratır. Diğerleri ise kula âittir. Ancak, kul hareket etmek istediğinde o hareketi yaratan Allah'tır. Allah insanın bu fiiliyi, kendi irâde ettiği istikâmette yaratır ve dolayısıyla da kulu sorumlu tutar. Netice olarak kul, ne Cebriyye'nin dediği gibi fiillerinde mecburdur, ne de Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi kendi fiilinin hâlikıdır. Ancak şu kadar var ki, Allah ezelde ezeli ilmi ile kulun ne yapacağını bilmiş ve öylece takdir etmiştir. Takdir edilen şeyler ise Levh-i Mahfûz'da kaydedilmiştir. Kulun yapacağı fiillerin Levh-i Mahfûz'da yazılı olması insanın fiillerinde mecbûr olduğunu göstermez. Bu hususu İbn-i Kemâl şöyle ifade eder: "Takdir ilme tâbidir. İlim ise mâluma tabidir. Tabiin şe'ni ise, metbûda manen müessir değildir. Eğer müessir olacak olursa, asalet ve tebeyyet işi ters yüz olur. Bunun izahı ise şudur: Allah, Ebû Cehil'in küfür üzerine öleceğini bildi ve takdir etti. Ebû Cehil de vâkide küfür üzerine öldü."²³

Akkirmânî, Allah'ın eşyâyı gelecek zamanda olacağı gibi bildiğini ve bildiği gibi kaydettiğini; u kayıttan dolayı da kulun fiilinde bir zorlama olmadığını söyler. Ona göre eğer ma'lumât takdir ve ilme tâbi' olsaydı, cebr lâzım gelirdi. Eşyanın vücûda gelmesi, Allah'ın o eşyâ ile ilgili bilgisi ve o eşyanın olduğu vasıf üzere bulunması gerekseydi, cebr sözkonusu olurdu. Ancak durum bunun aksine tecelli eder.

Akkirmânî'nin bu eseri küçük olmakla birlikte, Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin arasındaki fikir ayrılıklarından biri bulunan, kulun irâdesi ve fiili ile ilgili güzel ve doyurucu bir çalışmadır. O, bir taraftan Ehl-i Sünnet'in bu iki büyük ekolü arasındaki kulun irâde ve fiilleri ile ilgili düşüncelerini izah ederken, diğer taraftan da Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinin görüşlerini reddetmiştir. Kanaatimizce, bu eser küçüküğünün yanında büyük bir vazife yerine getirerek; kulların fiilleri ve irâdeleri konusunda güzel bir ufuk açmıştır.

23) İbn-i Kemâl, "Risâle fi'l-Cebr ve'l-Kader", *Resâil-i İbn-i Kemâl*, nşr.: Ahmed Cevdet, s. 160.